

punkt, som overser en ret simpel indvending: At konsekvensen af at tro at man har fundet sandheden, afhænger af indholdet af denne sandhed. Nogen kunne for eksempel tro på sandheden af værdier som demokrati, individernes rettlighed til fri udfoldelse og tolerance, som uomgængelige elementer af det gode samfund. At de, der mener at sidde inde med sådanne sandheder, skulle være disponerede for totalitarisme og voldelige overgreb mod individer, har jeg svært ved at se. Hvilke politiske konsekvenser der er af at tro på universaliteten eller sandheden af sine normer må således afhænge af, hvilke sandheder der er tale om.

Selv om Keane ikke kommer med noget stærkt filosofisk argument giver han alligevel nogle bud på, hvad det globale civilsamfunds normer er: ”Et muligt svar på spørgsmålet er at forstå det globale samfund – både teoretisk og i praksis – som en betingelse for muligheden for *mangfoldige etikker*, med andre ord som et univers med frihed *fra* en partikulær, universel etik” (s. 266). Han ser det som en forudsætning at deltage i det globale civilsamfund indgår en slags kontrakt om ”et *universelt* etisk princip, der garanterer respekt for deres moralske forskelle” (s. 274). Dette universelle princip er netop et forskellighedens eller ’uenighedens princip’. Hans opfattelse er, at det ikke er muligt at give en filosofisk begrundelse for dette princip - og han mener heller ikke, det er nødvendigt.

Bogen kan ses som en del af samfundsteoretiske værker fra forlaget Klim. De kendteste titler herfra er Naomi Kleins *No Logo* og Richard Floridas *Den kreative klasse*. På trods af *Det globale civilsamfund*'s kvaliteter er det ganske forståeligt, at den ikke har kunnet vække samme opmærksomhed. Dels er den ganske akademisk i sin form, dertil kommer, at der til tider er en mangel på skarphed i visse analyser og distinktioner. Som det er fremgået, synes jeg ikke, at Keane helt formår at holde sig til de adskillelser og afgrænsninger, han opregner. En klar styrke ved bogen er, at Keane formår at trække på eksempler uden for den vestlige kultur. Det har til tider karakter af krydderi, men det er et krydderi, som giver en mere afbalanceret helhed. Bogens styrke er en nuanceret fremstilling, især i de deskriptive og strategiske dele. For den, der arbejder med globaliseringsfænomener, kan der være en del at hente - ikke mindst på grund af den empiriske rigdom i fremstillingen.

Peter Bjørntoft

Skiftespor

Poul Ferland: *Skiftespor – essays om Adornos tænkning og tidens kultur*. Bindlev, 2005, 142 sider, kr. 168,-

Essaysamlingen består af en række af tekster om Adorno og kulturkritik, som Poul Ferland har udgivet i forskellige sammenhænge i perioden

2002 til 2004. Titlen 'Skiftespor' siger til, at teksterne skal kunne henvises andre mulige spor end det i dag fremherskende i vor kulturkreds, der ifølge Ferland er præget af det, som Adorno karakteriserede som det universelle bytteprincips dominans. I det første essay giver Ferland et kortfattet rids af Adornos samfundstænkning. Adorno var langt fra en 'ren' filosof, men arbejdede såvel teoretisk som praktisk med samfundsforskning. Ferland kommer i essayet ind på den historiske baggrund for Frankfurterskolen og udviklingen af en kritisk teori. Ferland fremhæver, at for Adorno kan sociale fænomener kun forstås i forhold til en samfundsmæssig helhed. Sociologiske enkeltdata kan ikke forstås ud fra sig selv, således som den positivistiske samfundsvidenskab forestiller sig det, men er kun begribelige i relation til en samfundsmæssig totalitet, som kun lader sig rekonstruere teoretisk gennem 'begrebets anstrengelse' og som (i modsætning til opfattelsen i megen funktionalistiske sociologi) er kritiserbar.

Det andet essay er et optryk af indledningsforelæsnings ved forsvaret af Ferlands disputats *Det identiske ophævelse i Adornos negative dialektik. Rekonstruktivt og kritisk forsøg på remodernisering af hans tænkning* (udgivet på Modtryk 2002). Dette og de to mindre efterfølgende essays omhandler især relationen mellem det identiske og det ikke-identiske i Adornos tænkning. Ferlands hovedpointe er, at Adorno med det ikke-identiske ikke

forstår en (ny) metafysisk substans eller essens, men snarere en relation til eller i det identiske: det identiske bærer altid det ikke-identiske i sig eller må ligefrem forstås som et moment af det ikke-identiske. Med det ikke-identiske vil Adorno overskride det klassiske, metafysiske identitetsbegreb, men på en sådan måde, at identitetsbegrebet i hegeliensk forstand bliver 'ophævet' – dvs. bevaret på et højere niveau (dette er baggrunden for titlen på Ferlands disputats).

Flere Adorno-fortolkere finder, at Adornos sidste værk, *Æstetiske teori*, har en særstilling i forfatterskabet eller ligefrem står i modsætningsforhold til hans filosofiske hovedværk *Negativ dialektik*. Ferland er derimod af den opfattelse, at *Æstetiske teori* ligger i tråd med Adornos øvrige (sene) forfatterskab: i dette værk påpeger Adorno, hvordan det ikke-identiske 'materialiseres' i tingene og i naturen. I det berømte afsnit om det natur-skønne i *Æstetiske teori* peger Adorno på en forbindelse mellem det natur-skønne og det ikke-identiske. Ferland præciserer denne forbindelse, som ofte er uklar i receptions litteraturen: Adorno postulerer ikke, at det natur-skønne og det ikke-identiske er identiske med hinanden – snarere leder naturen os i erfaringen af dens flygtige og foranderlige skønhed på sporet af det ikke-identiske.

Ferland er kritisk over for tendensen i sekundærlitteraturen til at sammentænke Heideggers og Adornos tænkning – fx i teologen, filologen og

Heideggerelven Hermann Mörchens indflydelsesrige bog om Adorno og Heidegger fra 1981, som Ferland kommenterer i en kritisk anmærkning. Ferland kritiserer Mörchen for at reducere Adornos 'kommunikationsvægning' i forhold til Heidegger til psykologiske, sociale og andre mekanismer hos Adorno. Mörchens Adorno-fortolkning subsumerer i realiteten Adorno under Heidegger og forholder sig ikke substantielt til relevansen af Adornos omfattende kritik af Heidegger, mener Ferland. Den afgørende forskel på Heideggers 'væren' og Adornos 'ikke-identiske' er, at ubestemtheden og uforudsigeligheden af Heidegger gøres til et ontologisk substrat, der udleverer individet til den historiske og samfundsmæssige vilkårlighed og i realiteten anbefaler tilpasningsdygtigheden.

Mange nyere fortolkere ser stærke lighedstræk mellem Adornos kritik af identitetsfilosofien og nyere poststrukturalistiske og 'forskelsstænkende' ansatser, og heller ikke her skorter det på sammenstillinger og 'konsensus'-læsninger under titler som Adorno og Foucault, Adorno og Derrida, Adorno og Lyotard etc. Imod denne konsensus-tendens påpeger Ferland, at der er store forskelle på Adornos begreb om det ikke-identiske, og det, Ferland kalder 'ikke-identitetens metafysik', som han finder i forskellige varianter af poststrukturalismen og differensstænkningen. I disse varianter gøres det ikke-identiske nærmest til et førstprincip og til tingenes es-

sens, mens det hos Adorno altid er forbundet med det identiske.

I et essay om, hvad oplysning (endnu) er i dag, tager Ferland afsæt i Kants klassiske bestemmelser i den berømte artikel "Hvad er oplysning?" fra 1784. Oplysning og viden skal for Kant tjene udgangen af umyndigheden - en forståelse af viden, der er i skarp kontrast til den liberalistiske kompetencetæknings instrumentelt-pragmatiske vidensopfattelse. Ferland fremhæver, at selve bevægelsen væk fra umyndigheden, væk fra det fastlåste og dogmatiske, er central for Kant. Hvis oplysningen standser sin bevægelse og bliver til et fastlagt tankesæt med bestemte 'værdier', der kan appliceres i værdikampe, er resultatet snarere umyndighed. Ud fra dette kantianske perspektiv kritiserer Ferland kanontanken, der immuniserer værker og forfattere over for kritik og gør dem til elementer i en dansk identitet eller kulturarv. Det følgende essay med titlen "Er almen dannelse mulig i dag?", som er samlingens længste, fortsætter for så vidt tankegangen i det foregående essay. I en fastlæggelse af, hvad almen dannelse i dag kunne gå ud på, må common sense og pragmatiske hensyn selvfølgelig spille en rolle, mener Ferland, men det almene må fremhæves - forstået som retskaffenhed og en skærpet sans for autonomi. Ferland ender med en forsigtig hævde af traditionen som en vejviser for den almene dannelse, men han understreger, at traditionen er noget forander-

ligt og kritisk diskuterbart. I uddannelsessystemet bør også den *personlige* dannelse vægtes, understreger Ferland, og der vil være en vekselvirkning mellem den personlige dannelse og den almene dannelse.

Herudover indeholder samlingen et essay om Samuel Becketts roman *Murphy*, ét om fremmedord, ét om Roms fysiognomi samt et efterskrift. Trods essaysamlingens tematiske heterogenitet giver den Adorno-inspirerede tilgang samlingen et helhedspræg. Bogen er velskrevet og kan anbefales alle, der er interesserede i Adornos tænkning og kritisk filosofi, der er inspireret heraf.

Klaus Møller Kristensen

Intelligentsia og samfund

Morten Dyssel Mortensen og Niklas Olsen (red.): *Tyske intellektuelle i det 20. århundrede*. Gyldendal, 2005, 324 sider, 299,00 kr.

Hvad er det, der kendetegner en intellektuel, og hvilken rolle spiller de intellektuelle i et moderne samfund? Et par interessant spørgsmål også fra en idéhistorisk vinkel, som måske ikke er sådan lige til at besvare. Lidt nærmere et svar kommer man efter læsningen af antologien *Tyske intellektuelle i det 20. århundrede*, hvor en række danske intellektuelle skriver om i alt 20 tyske af slagsen (fra sociologen Max Weber til forfatteren Botho Strauss), hvoraf en lille del stadig lever og virker. En sådan udgivelse fortjener

først og fremmest ros som et projekt, der går imod den herskende tidsånd, den stigende tendens i det danske samfund til at stemple intellektuelle som smagsdommere, eksperter og meningsdannere, dvs. at gøre det at være intellektuel til et skældsord. Det er befriende at få indblik i den tyske lærdomstradition, der især er kendetegnet ved at være grænseoverskridende, forstået på den måde, at de traditionelle faggrænser ikke respekteres. En intellektuel i tysk forstand er både filosof, tænker, forfatter, literat, samfundsteoretiker – og revser, ja, ofte endda udøvende kunstner.

Det er noget af det, redaktørerne i indledningen kommer ind på. Her defineres en intellektuel som en der, med ”samfundskritisk engagement har været med til at præge den politiske og kulturelle debat” og nok så vigtigt, som en der ”forholder sig til nogle helt centrale problemstillinger i det 20. århundredes tyske historie”. En sidegevinst ved bogen er faktisk et temmelig fyldigt indblik i Tysklands historie i det 20. århundrede, en på alle måder ekstrem historie, godt ramt med udtrykket: ”das Land der Dichter und Denker, Richter und Henker”. Når det primære udvælgelseskriterium er aktiv deltagelse i samfundsdebatten, bliver det også umiddelbart mere forståeligt, hvorfor personligheder som Franz Kafka, Georg Simmel, Hans Blumenberg og Reinhart Koselleck ikke er medtaget, bare for at nævne nogle få eksempler (en typisk indvending, som antolo-